

(տնօրէն)

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Printed in Turkey

1871

ՅՈՒՆՎԱՐ

Ա. ՏԱՐԻ

ԹԻԻ 1

ԶՄԻՒՐԻՆ

ՏՊԵՐՈՒԹԻՒՆ ՏԵՏԵԼՆ

91=91.99)

ԱՐԻՒՆԵԼԵԱՆ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

ԽՄԲԱԳԻՐ - ՏՆՕՐԷՆ

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԶՄԻՒՌԻՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷՆՆ

1871

ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ

	Երես
ՆՊԱՏԱԿ	1
1870	20
ՀԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ	23
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ	109
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ԶՄԻՌՆԵԱ	150
ՀԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԹԷ ՆՈՐԸ	163
ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ	204
ՀԱՐՍՏԱՀԱՐՈՒԹԻՒՆ	219
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ	257
ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ	269
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒԹԻՒՆ	279
ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌ Ի ԿՈՎԿԱՍ	323
ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ	364
ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ Ի ԶՄԻՌՆԻՆ	372
ԿԵԴՐՈՆԱՅՈՒՄ ԵՒ ԱՊԱԿԵԴՐՈՆԱՅՈՒՄ	429
ՀԱՅ ԶԻՆՈՐ ՄԸ	531

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ	54, 60, 369
ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ	316, 420, 484, 576

ՔՆՆԱԿԱՆ

ՎԵՐԱՔՆՆԵԱԼ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ	27, 70, 119
ԵՕԹ ԹԻՒ	97
ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒ	103
ՇՐԶՄՈԼԻ ՔՈՒԷԳԻՐ ՄԸ	222
ԴՔՓՕՐՄ ՀԱՅՈՅ ՎՐԱՅ ԿԽՕՍԻՐ	225
ՆՈՐԷՆ ՐԷՓՕՐՄ	276
ՔՈՅՆ ՊԱՏՄԱԳԻՐ ՄԸ	274
ՐՔՓՕՐՄԻ ԼՊՐՇԱՆՔԸ	327
ՄԱԼԹԻԱՅԻ ՄԷՋ ՆԱՄԱԿ ՄԸ	375
ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՅ ՄԷԿ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ	376
ՆԱՄԱԿ ԿՈՎԿԱՍԻ ԿՈՂՄԷՆ	425
ՊԷՒ ՏԸ ԺԻՐԱՐՏԷՆ	568
ՊՈՐԾԵԼՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ	570
ՄԻՔ ՊԻՏԻ ՇԻՆԵՆՔ ՄԵՐ ԼԵԶՈՒՆ	578

ԿՐԹԱԿԱՆ

ՄԱՅՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ . . . 49, 145, 201, 305, 409

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

1870 3

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ 77, 122, 171, 227, 282, 330
378, 439, 490, 539, 588

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Թ. ԺՈՒՓՐՈՒՄ 359

ՓԵԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԴԱՏՈՂՈՒ
ԹԻՒՆ 360, 416, 465

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ 478

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ 525

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԲՐԻՅԱՆԻՄ 58, 210, 308, 475

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ 584

ՎԻՊԱԿԱՆ

ՃՀՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ԳՐԱՒ ՄԸ . . . 17, 62, 114, 260
341, 401, 457

ԻՎԱՆՕԷ 33, 81, 129, 177, 233, 289
337, 385, 441, 497, 545, 593

ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ 543, 561

ԲԱՆԱՅԻՒՍԱԿԱՆ

ՊՈՒԱԼՕ, ԵՐԳԻԾԱՆՈՒԹԻՒՆ ՈՒԹԵՐՈՐԴ . . . 156, 157, 212

ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ (Տ. Գ) ՎԱՀԱԳՆ 193, 249, 265

ԶԱՐՄԱՅՐ ԵՒ ՊԱՆԹԱԶԷԼԷ 353, 521, 609

ԻՆՁ ԸՍԻՆ ՆՈՔԱ 437

ԱՌ ՔԵԶ ԳԻՐՍԱՍ, ԿԱՐԴԱՆ ՑՆԾԱՍ 51

ՄԱՅԱԳՈՅԺ

ՀԱՆԳԻՍՏ ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՐԶԱՅ 1)

ԱԶԱՐԻԱ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ 2)

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԷ

ԻՆՁՈՒ ՀԱՄԱՐ ՆՇԱՆՏՈՒՔ ԶԱՅ 1

ՆՇԱՆՏՈՒՔ ԶԱՅ, ՈՐՈՎՀԵՏԵԻ 7

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԷ . . . 127, 174, 286, 332, 384, 493, 588

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

Ա. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԱՆԱՐ 1871

ԹԻԻ 1

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Նոյստի. — Քաղաքական, 1870. — Ճշմարտութեան լրաց գրառմը. —
Աղբային, 1870. — Հին Սահմանադրութիւն. — Վերաքննեալ Սահմանադրութիւն. — Ինչպե՞ս համար նշանորդ չիլայ. — Ի վերջոյ :

ՆՊԱՏԱԿ

Այլ և այլ տեղ ու ժամանակ լրագիր մը հրատարակելու ընդունայն փորձ փորձելէն՝ և ուրիշ թերաթերու մէջ մեր ոյժը չափելէն ետեւ՝ վերջապէս մեր խորհրդին մարմին տալու կ'առաջարկեմք: Խմբագրութեան ծառնըր պարտիքն ու թշուառութիւնները, ժամանակիս նոր

846-54

Նոր պիտոյքն ու պահանջումները կ'պարտաւորեն մեզ յանդգնութիւն անուանել ինչ որ ոմանց սովորական բան մը կ'երևի : Անվեհերութիւնը ստէպ անդիտութիւն կ'ենթադրէ, վարանումը՝ դատողութիւն :

Իրաւի մեղի ալ ատեն մը զիւրին և զուարճալի դործ մը կ'թուէր թերթ հրատարակել, ժողովրդեան հետ խօսիլ, նոր նոր տեսիլներ յայտնել, հասարակաց կարծիքն ուղղել, Ազգին իրաւունքը պաշտպանել, անոր թշնամիները նշաւակել, եղծումներն արմատէն խլել, հայրենիք, ազատութիւն, հաւասարութիւն հռչակել, մէկ խօսքով՝ Ազգին վերանորոգիչը լինել. սակայն երբ տարիներ սահելով տխուր փորձառութիւնն ու բռնութիւնը, անողոք իրականութեան հետ եկան մեր սրտազին զգացմանց դէմ զարնւեցան, այն ատեն կանկ առինք, մեր զօրութիւնը չափեցինք, և առաջ որչափ դիմադրաւ և գիտուն, վերջէն նոյնքան վեհերոտ և տղէտ դտանք ինքզինքնիս :

Իայց միթէ՞ այժմ պարագաներն ու մենք փոխւեցանք, միթէ՞ աւելի ձեռնհաս ենք պաշտօնի մ'որուն ծանրութիւնը կ'զգանք, միթէ՞ այժմ խմբագրի մ'ապաւզան աւելի պայծառ ու ապահով, տպագրական ազատութիւնը աւելի լիակատար է. ո՛չ բոլորովին. միայն դիտելով որ հայ ժողովուրդն ամէն գոյն թերթերու ներողամիտ աչք կ'նայի, ընթերցասիրութեան՝ թէև անընտրող՝ եռանդ մը կ'տիրէ իր մէջ, բարենպաստի խրմբագիրներու քաջալեր կ'կարդայ, և վերջապէս տպագրական ազատութեան արժէքը փոքր 'ի շատէ կ'ճանչէ, խրախոյս առինք ընդհանուր շարժման մերովսանն դործակից գտնուիլ **ԱՐՆԻՆԼԵՆ ՄԵՄՈՒԼԸ** հրատարակելով :

Այս միջոցիս՝ մանուկանդ Պօլիս՝ շատ օրագիր, այլ քիչ հանդէս ունինք, և այս անպատեհութիւն մ'է։ Եթէ հեղինակի մ'ըսածին պէս՝ լրագիր մը ծառայէ, հանդէս մը հրահանգիւ է, հանդէսներու շատութեան պէտքը կ'զգանք մեր Ազգին նկատմամբ քան թէ օրագիրներու։ Բանիրուն և կշիռ ունեցող օրագիր մը լաւ հասկնալու համար պէտք է բաւական մեծկակ համբար մ'ունենալ՝ փառաստան, պատմական, քաղաքական, իմաստասիրական և այլն գիտելեաց։ Բնդհանուր ընթերցողն այս գիտելիքը չունի, և օրական թերթ մը չէ կարող դանոնք հաղորդել. վասն զի ոչ միայն իր պաշտօնէն դուրս է, այլ և իր ժամանակն ու շրջանը չեն ներեր։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻՆ նպատակը պիտի լինի այս նիւթերու վրայ գրել ըստ կարողութեան, և եթէ հնար է՝ իր յօդուածներն ոչ միայն օգտակար, այլ աստորժեղ բերել ամենուն։ Ուստի նորածին թերթերու սովորութեան հակառակ՝ ոչ մեծամեծ կ'ստատանայ, և ոչ իր սկզբանց դաւանութիւնը բարձրաձայն կ'հռչակէ, միայն իր սկզբունքը գրածներուն մէջ ակն յայտնի, և՛ խոստամունքի տեղ՝ արդիւնք ցոյց տալու պիտի ջանայ, աներկմիտ լինելով որ մերայինք ալ այս ձեռնարկութեան իրենց իրական աջակցութիւնն ու քաջալերութիւնը չեն զլանար։

Մ. ՄԱՄՈՒԼԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

1870

Չկայ դար մ'որ ազգերու կենաց մէջ այնքան շփոթ ու փոփոխութիւն բերած լինի որչափ այս դարս, որ թերեւս ուրիշ շատ

բաներու ծնունդ պիտի տայ, և ոչ տարի մ'որ այնչափ ահեղ և հսկայական սպաւերազմ տեսած լինի որչափ 1870 տարին:

Հին բռնակալներու դարերը վերադարձան արդեօք, բարոյական աշխարհն ալ՝ երկրագնդիս պէս թաւալելով՝ յոռի շրջան մը կ'կատարէ արդեօք, մերթ դիշեր՝ մերթ արեւ ցոյց տալով, թէ ոչ նախախնամական անիմանալի կարդի մը կ'հպատակի: Դեռ հինգ վեց ամիս յառաջ՝ ճարտասան լեզուներ, վսեմ հոգիներ՝ աշխարհիս ոլորաւ քաղաքակրթութեան ըրած խաղաղաւէտ յաղթանակները կ'հռչակէին, համազգային սիրոյ շղթաներ կ'դարբնէին, առևտրական յարաբերութիւններու ծաւալումը, ժողովրդոց վեհապետութեան սկզբունքը, մէն մի ազդի լուսաւոր խղճմանքը՝ խաղաղութեան դրաւականներ կ'սեպէին, և սպաւերազմի անթիւ աղէտից պատկերն իբր զազանային դործ մը նկարագրելով՝ զայն անկարելի կ'համարէին, և ահա այսօր երկու մեծ, հզօր և երևելի ազգեր՝ արեան հեղեղներ կ'թափեն, հոյակապ ու շէն քաղաքներ քառ ու քանդ կ'ընեն, ընտիր ընտիր կարիճներ դերեղման կ'իջեցնեն, անհամար մայրեր, քոյրեր, մանկիկներ՝ այրի, սրբ, անտուն կ'թողուն և համայն երկիրս սեւ սուգի մէջ կ'թաղեն:

Միթէ յանկարծ մարեցաւ լուսաւորութեան ջահը. ո՞ր մեացին այն մարդասէր հռետորներն որ բեմերէն սէր ու միաբանութիւն կ'քարոզէին, ո՞ր զացին այն դասերը՝ զոր պատմութիւնն ամէն օր մեզ կ'աւանդէ, ինչ եղան այն խաղաղսիրական յայտարարութիւններն որով ամէն պաշտօնական հանդիսի, ընդունելութեան կամ այցելութեան առթիւ՝ վեհապետներն ու դիւանազէտները ժողովրդոց միտքն ու սիրտը կ'օրորէին, ո՞ր են միջնազգային դաշնադրերն՝ որոց վրայ հիմնեալ են Եւրոպայի հաւասարակշռութիւնն ու խաղաղութիւնը: Ուրեմն սուտ էին պաշտօնական ուխտերը, ուրեմն խաւար է Եւրոպայի լոյսը, կործանման հիազօր գործիներ են գիտութիւններն ու արհեստները. իսկ անոր բնակիչներն աւելի խուժիկ են և քարքարիկ քան Ափրիկէի վայրենիները: Ուրեմն Հօպս* իրաւունք ունէր ըսելու թէ ազգերու բնական վիճակը սպաւերազմն է:

* Անկլիացի փիլիսոփայ, (1679) նիւթն աստուած և ինքնակալութիւնը միակ օրինաւոր իշխանութիւն դաւանեց, ժողովուրդները՝ իբր անբան հօտ՝ հրէ հնազանդութեան յորդորելով:

Սոյն գիտողութիւններն այնքան իրաւացի կ'ընեն որ նախորդ կռիւներուն շարժառիթը՝ կամ բռնակալի մը քմածին խորհուրդն էր, կամ փառամոլի մ'աշխարհակալութեան տենչը, կամ որ և է նենգաւորի մը շարահար նստատակը, միով բանիւ՝ մութն ու աղիտութիւնը։ Իսկ հիմակ շարժառիթն ինչ է։ Ահա երկու ազգեր, քաղաքակրթութեան հերոսներ՝ վայրի դաշտն դարձած՝ իրար փարատել կ'ճգնին, և՛ այս մոլեղնութեան ժամանակ՝ չեն յիշեր որ մին՝ Տէքադդի, Ֆէնէլօնի, Մօնթէսքիէօի, Ռուսօի պէս մարդոց աշակերտն է, միւսը՝ Քլօքսօքի, Քանդի, Հերտերի, Հիւմպօլտի։ Արդարեւ շատ մարդիկ այս արիւնակի և ահաւոր դէպքերը գիտելով՝ որ ազգեր ու տէրութիւններ նոր նոր պայմաններու պիտի ենթարկեն, ահա ու վաճ կը քաշեն, երանի կ'կարդան նախնի նահապետական պարզութեան և աղիտութեան, և սա հետեւութիւնը կ'հանեն թէ՛ քաղաքակրթութիւնն աւելի արիւննուշտ կ'դործէ զմարդ, վկայ՝ այս դաշտու մէջ միայն՝ Մեծն Նափօլէօնի, Խրիմի, Ամերիկայի, Իտալիայի, Սաաութի պատերազմները, և թէ ամէն անդամուն որ յառաջագէտ քայլ մ'առնու, անոր հետ Ֆլէրայէնզ ճշ, Կրուք մ'ալ կ'հնարէ, այսինքն սոյն յառաջագիտութեան համահետ կործանման մեքենայ մը։

Արդարեւ այս զգացման աղբիւրն աղնիւ է, սակայն արի տես որ պատմութիւնն իր արիւնագիծ երեսներով զայն կ'ստէ։ Նոյն իսկ նահապետական կոչւած ժամանակներն ալ՝ անդուլէէր ժողովրդոց մէջ պայքարը, և արդէն քաջ որսորդ մը, Բէլ, Հայկայ արդարութեան աղեղէն տապաստ կ'կործանի։ Արեւելք՝ այս բռնակալութեան աշխարհն՝ իր բիւրաւոր զինուորներովը կանկ կառնու Յունաստանի ազատութեան պատուարին առջև, Հռոմ՝ յարատե կռիւներէ ետեւ՝ բարբարոսներու, կամ լաւ ևս բսմ, վրէժխնդիր ասպատակներու առջև կ'սոնարհի, բոլոր Եւրոպա ոտք կ'ենէ Միջին դարու մէջ՝ տէրունական վայրերն ազատելու մտօք և անբաւ անմեղներ սանգարամետ կ'դրիէ։ Թող կէս կրօնական կէս քաղաքական երէնամեայ պատերազմը (1618-1648) որով Գերմանիա Աւստրիոյ լուծը կ'ընթակէ, թող Եօննամեայ պատերազմը՝ ուր Բրուսիա Ֆրէտէրիկ Բ-ի օրով՝ Փրանսայի և Աւստրիոյ դէմ ճակատ կ'ընէ (1756) և առաջին տէրութիւն

ներու կարգը կ'անցնի . թող ուրիշ շատ մը կրօնամուլութեան կռիւներ որ Եւրոպա արիւնթաթառ ըրին : Ժամանակ մ'աւելի անկայուն էր խաղաղութիւնը քան թէ հիմակ , քանի որ դէթ այժմ օրինական ձե մը կ'ստանայ պատերազմի ահեղ պատահասին հրատարակումը , և ստէպ իրաւունքի մը սրաշտտանութիւնն ունի իրեն գրդիւ քան բռնաւորի մը հաճոյքը , և այս պատճառաւ իսկ աւելի սոսկալի , աւելի բուռն կ'դառնայ ճակատամարտը : Այժմ երկու ինքնակալ վարձկան զօրականներու հետ չեն մաքաւիր դէմ առ դէմ , այլ ազատութեան , իրաւանց և հայրենասիրութեան վահանով զինւած ազգեր կ'մնամարտին , ուստի որքան լուսաւոր՝ նոյնքան աւելի մեծ կ'լինի ազգի մը կատողութիւնն իր իրաւունքը բռնաբարող ոսոխին դէմ , վասն զի աւելի խորին է իր արժանապատուութեան և իրաւանց դիտակցութիւնը , և իր բոլոր մտային և նիւթական միջոցներն 'ի զործ կ'դնէ իր դատին յաղթանակին համար :

Եւ միթէ մարդկային ազգը դատաստարտեալ է միշտ պատերազմելու , աւաղ , քանի որ մարդուս կեանքը կռիւ մ'է կրից , տըղիտութեան և լուսաւորութեան մէջ , բնութեան քարտաներուն դէմ՝ որ աւելի հեշտիւ կ'տասպալին , քանի որ արդարութեան , հաւասարութեան իշխանութիւնը դեռ շատ հեռի է , ժողովրդոց մէջ պատերազմն անսպասապիտի լինի . թնդանօթը պիտի դուռայ միշտ՝ քանի որ բանականութեան և ազատութեան ձայնն անլսելի մնայ , և եւրոպական պետութիւնները միջնազգային յարաբերութեանց և օրինաց մնայուն կայան մը տալու չ'զիջանին՝ թէ փառամոլութենէ , թէ բռնասիրութենէ և թէ ժողովրդային ազիտութենէ շարժեալ :

Եւ իրօք ինչ է քաղքի մ'անդորրութեան և բարեկարգութեան սրայմանը , ամենուն կենաց , պատուոյ , ստացուածքի ասպահովութիւնը , արդարութեան անխտիր բաշխումը , ատեաններու օրինապահութիւնը : Տո՛ւր անիրաւին իրաւունք , զողին թողութիւն և մարդասպանին արձակում , և իսկոյն ընկերական վիճակը վեր 'ի վայր կ'տասպալի : Քաղաքացիք , թէ մեծ թէ սղտիկ՝ միաբան ոտք կ'եւնեն և հառարակաց թշնամին կ'վանեն , կ'պատժեն , վասն զի ամէնքը շահ ունին այս զործողութեան մէջ : Ինչպէս մասնաւոր ընկերութիւն մը՝ նոյնպէս պէտք է որ տէ-

րութիւնները հանրական շահերու համերաշխաւոր լինին՝ իբր
անհատներ . երբ մին՝ սովորաբար զօրաւորը՝ տկարին մնասէ ,
հարկ է որ ամէնքը ղինին և մնասարկուն պարտաւորեն իրաւունք
յարգելու , այն ատեն միայն համազգային խաղաղութիւնը վեր-
դառնալու յանգինոյ չզանաւիր : Ասկայն տէրութիւններն այսպէս
չեն շարժիր . ժամանակին կամ իրենց զօրութեան բերմունքը
կ'գիտեն , մասնական դաշնադրութեամբ իրարու հետ կ'կապին՝
կ'բարեկամանան , կ'շնթեն , բայց շատ չ'անցնիր , կրճիմ մը կը
բանան , դաշնագրերը կ'ծալեն , կ'աւրեն , կ'զինին , կ'կռուին ,
ժողովրդեան որ և է զգացումը զրդուելով իրենց օղտին կ'զոր-
ծածեն , կ'յաղթեն կամ կ'յաղթւին , երկիրներ կ'առնուն կ'տան ,
կ'տրորեն , կ'բաժնեն , և 'ի վերջէ նոր դաշներ կ'կռեն չպա-
հելու համար . ԲՈՒՌՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ յաղթանակը կ'տանի ,
տկարները կ'խոնարհին , և նոր նոր դաշնակիցներ կ'մուրան
դադտնի՝ որ պատեհ առթիւ վրէժ լուծեն : Հետեապէս բանակ-
ներ մնայուն կ'կենան սպառազէն ամենուրեք : Ի վեր կ'ջանան
օրէնսդէտները նոր դաշնաւրութեանց վրայ միջնազգային օրէնքը
և Եւրոպայի հասարակաց իրաւունքը հիմնել . հատորներ կ'զըր-
ւին , և այս ամէն դիւանական արձանագիրները , պաշտօնական
խոստումներ չեն արդիւլեր որ քանի մը տարիէն Եւրոպայի այս
կամ այն մասին աշխարհադրական դիրքը չփոխի : Արդ՝ իրաց
այս ընթացքով միթէ կարելի է յարատե խաղաղութիւն մը յու-
սալ , ամենեւին . այլ հարկ է որ չէ թէ այս կամ այն տէրու-
թիւնն , կամ տէրութիւններ խմբովին՝ ուրիշ տէրութեան մը
չէզոքութեան , կամ դաշնադրութեան մը պահպանութեան հըս-
կեն , այլ բոլոր տէրութիւններն . ամէն ազգաց պարտ ու պատ-
շաճ իրաւունքը ճանչելով՝ խմբովին համերաշխաւոր մնան , և
Ամֆիկտիօնեան ատեանի նման համազգային ժողովի մը մէջ՝
հանրական խնդիրները լուծեն , ըմբոստ տէրութիւնը զգաստու-
թեան մղեն , օրինաց առջև հաւասարութիւնն ամուր պահեն ,
փոխանակ կոշտ ուժի վրայ կռթնելու և անզօրին իրաւունքը
բռնաբարելու . ապա թէ ոչ հարկ կ'լինի ըսել թէ շատ տէրու-
թեանց նախնական իրաւունքը խարխուլ հիմերու վրայ դրած են :

Բայց այն ատեն ինչպէս կարելի էր Խաւովա պառակտել՝
մինչև վերականգնումը՝ Մէթէրնիկի զրութեան հակառակ՝ որ

Իտալիայի աշխարհագրական էութիւնը կ'աւանար, ինչպէս Ահհապտանը կտոր կտոր ընել և ուտել, ինչպէս Թուրքիոյ ամբողջութեան վնասելու փորձ փորձել, ինչպէս Տանիմարդաի մէկ մասը գրաւել, ինչպէս քստմնելի քինաութեան ողւով Ֆրանսայի արդի դիւցազնական ճիգը չէղոք աչօք նկատել, ինչպէս Ներսէս կաթողիկոսի տրւած խոստումները դրժել, ինչպէս . . . :

Եւ ահա այս սրտաճառաւ արդի դաշնադրութիւնները բուն իսկ խաղաղութեան երաշխաւորութիւններ չեն, այլ Պալմուրի խօսքն ընդարձակելով՝ քիչ շատ երկարատեւ զինագութիւնը կ'անուանենք, որ բարութանքով մը կ'վերնան, դաշնադրերը կ'սրտաւին, և իբր շրջանաւոր ախտի մը, ազգեր 'ի սուր և 'ի հուր կ'մատնւին :

Սակայն դարձեալ սէտք չէ յուսահատիլ մարդկային կատարելութենէն (perfectibilité) որ միշտ դէպ 'ի խաղաղ և հաշտարար նսրատակի մը կ'նկրտի, սէտք չէ մոռնալ խիստ էական իրողութիւն մ'որ ազգերու էութեան մէջ լուրջայն կ'կատարի, պատերազմներու պատահարները կ'նուազէ, և ժողովուրդներն իրենց ճակատագրին տիրանալու դրդելով՝ ապագային մէջ աւելի երկարատեւ և թերեւ անխրդով խաղաղութեան գրաւականներ կ'սրտարաստէ :

ԱՆԿԼԻԱ՝ ազնուապետութեան և առանձնաշնորհութեան այս երկիրը՝ իր վաճառականութեան և ազատասէր զուակներուն շնորհիւ՝ քայլ առ քայլ դէպ 'ի հաւասարութիւն դիմելով՝ ամէն սարի յաղթանակ մը կ'տանի հին ու մին եղծումներու դէմ և Էս . Պրքի գրութեան համեմատ՝ առանց բուռն միջոցներու՝ իր Սահմանադրութեան զգալի փոփոխութիւններ կ'բերէ :

Ընտրողական իրաւանց անձանձիր ակոյեան՝ լօրա Ռըսէլի Պ. Ալատսթըն յաջորդելով 1870 տարւոյն մէջ այլ և այլ նշանաւոր հիմնադրեր կ'առաջարկւին Բարլմէնդին, շատերը կ'ընդունւին և Մեծն Բրիտանիոյ օրէնք կ'դառնան : Հողային ռէնէ, Իրլանդայի եկեղեցւոյ ռէնէ, նախնական դատարարական ռէնէ, Գաղթի տուարկութեան ռէնէ մեծամեծ հարուածներ կ'տան հին գրութեան և ժողովրդեան իրաւունքը կ'ընդլայնեն : Իրլանտա, այս հէք և նօթի երկիրը՝ որ անդադար աղստամբութեան

մէջ ապրուէն կ'փնտռէր, որ՝ ֆէնէանէր, այսինքն՝ կառավարութեան դէմ՝ դաւաճաններ հանելով՝ ահա սարսափ կ'ազդէր, վերջապէս կ'հանդարտի, դեղացի և մշակ կարող պիտի լինին այսուհետեւ երկրորդ դառնալ՝ հողային օրէնքին ուժովը, մինչդեռ առաջ լոկ ստրուկ վարձկաններ էին, և կալուածատէրին, լօրտին կամ առաքանիին հաճոյիցը խաղալիկ։ Իրլանտաի եկեղեցւոյ փարթամ ինչքը, աւատական դրութեան բեկորները, պայմանեալ ժամանակէ մ'ետքը պիտի դադրին և կրօնական իշխանները պիտի անհետին։ Գաստիարակութիւնն՝ որ ցարդ թոյլ ու անխնամ էր ստորին դասու մանկտոյն մէջ՝ դարբասորական կ'դառնայ, ամէն նահանգ, քաղաք, աւան իրենց յատուկ յատուկ վարժոյցները պիտի ունենան, որոնք կամաւոր կամ բռնի տրօք պիտի մատակարարուն և կեդրոնական դանձն աղքատիկ վիճակներու պիտի նպաստէ, այնպէս որ Անկլիոյ բարոյական և մտաւոր մշակութեան աստիճանը պիտի բարձրանայ, և նոր սերունդն այնքան կիրթ և ուսեալ պիտի լինի որչափ են այժմ Գերմանիոյ ժողովուրդները։ Եթէ մէկն այս օրէնքին անսաստէ՝ տէրութիւնը բռնն ղօրութիւն պիտի գործածէ, որպէս զի ամէն ծնողք անխտիր իրենց որդիքը կրթելու պարտաւորին։ Այս կենսական խընդրոյն առթիւ սքանչելի տեսարան մը կ'ընծայի. ակումբներ, դպրոցական մասնաժողովներ կ'կազմին օրէնքին գործադրութիւնը դիւրացնելու նպատակաւ, և այս պարագայիս մէջ նշանաւոր դէպքը ոչ միայն ֆալկլէ քաղաքին կիրառութիւնն է, որ անկից առաջ յայտնի էր, այլ և անուանի քաղաքադէտներ ու մատենագիրներ պարծանք կ'համարին անդամակցութեան հետամուտ կանգնելու, և մինչև անգամ կիներն, ինչպէս օրիորդ Ալէքէթ բժիշկը՝ 48000 քուէով, և օրիորդ Տէվիս՝ իր սեռին իրաւանց անվեհեր փաստաբանն՝ անդամ կ'ընտրուն, ընտրութիւն մ'որ նոր քայլ մ'է կիներն ալ ընտրող և ընտրելի ընելու և Բարլմէնդի մէջ աթոռ մ'ունենալու, ինչպէս որ Նիւտկէթ երեսփոխանը՝ մայիսին՝ այս մտօք հիմնադիր մ'առաջարկեց թէ՛ Բայց մերժեցաւ՝ զալ տարի նորէն երեւելու պայմանաւ։

Սակայն ՀԵԼՎԷՏԻԱ (Զուիցերի) աւելի առաջ կ'քալէ այս խնդիրներուն մէջ։ Կանանց՝ բարձր գիտութիւններու հաղորդ լիւնելու իրաւունքը կ'ճանչէ և անոնց վարժապետութեան և բժշկու-

Թեան վկայադիր կ'տայ . կրթութեան գործը կղերին աղգեցու-
թեանէ աղատելու կ'ճգնի , հոգևոր իշխանութիւնը քաղաքակա-
նէն կ'զատէ , և այս փոքրիկ Հասարակապետութիւնը՝ ոչ միայն
վեհ տարադիրներու ասլաւէնը՝ այլ և ազատական սկզբանց վա-
ռաբանն՝ և աշխատասիրութեան , մարդասիրութեան և ժուժկա-
լութեան հանդէս կ' դառնայ բոլոր Եւրոպայի : Այս երեւելի ի-
րողութիւններու մօտ՝ ի հարկէ աննշան կ'անցնին , անկլիայի ու-
ղեորներու արշաւանքն ու սպանութիւնն ի Մարտիոն՝ երբեմն
Միլիթարտի յաղթութեան դաշտն ու Պարսկից զերեղմանը , այժմ
աւաղակաց գուր մը : Այս եղբրական գործը բոլոր անկլիացոց
զայրոյթը կ'զբոյժէ՝ և հանած վրէժխնդրութեան աղաղակները
Յունաստանի դահլճին անկումն ու դատական քննութիւն մը կը
բերեն որ ցարդ տարտամ կ'մնայ : Լօրտ Քլարէնտօնի՝ ազատա-
սէր քաղաքադէտին , լօրտ Բալմիստօնի գործակցին մահը՝ այն
որ Խրիմի պատերազմին ժամանակ պաշտօնական բանակցութեանց
մէջ երեւելի զեր մ'ունեցած էր :

Այն ինչ Անկլիա և Հելլէտիս ազատութեան և բարօրութեան
սահմաններն ընդարձակելու կ'ջանան՝ ՀՌՈՄ՝ արդէն լուսաւո-
թեան դէմ արձկած անհուր շանթերը բաւական չհամարելով՝
կրօնական իբր անեղբրական ժողով մը կ'դուամարէ Ս . Պապին
անսխալականութեան սկզբունքը նուիրադործելու համար : Աշ-
խարհիս շատ կողմերէն եպիսկոպոսներ կ'վազեն կ'հասնին ի Վա-
տիկան : Երեւելի վարդապետներ կ'բողբեն այս մոլար ու անհե-
թեթ վարչապետութեան դէմ , ինչպէս Տօլլինճէր , Կրազրի ,
Տարսոյ , Ստրօմլէյեր , որոցմէ վար չեն մնար նաև քանի մը
Միլիթարեան աւանդապահ հայրեր՝ որ Գեր . Հասունեանի յԱ-
րեւելս անկումը կ'պատրաստեն : Բայց ճիշտ այն միջոցին որ Ս .
Պապին աշխարհային իշխանութիւնը քայքայեր , իբ խաբսուլ ա-
թուր Քրանսաի սուրհներու և թնդանօթներու կռթներ էր , ճիշտ
այն պահուն որ անսխալականութեան խօսքը միայն բոլոր լուսա-
միտ Եւրոպայի ծիծաղն ու արհամարհանքը կ'շարժէր , ճիշտ այն
միջոցին որ Տարիւ կոմսը Քրանսաէն , Պէօսթ Աստորիաէն՝ ու-
րուն վերականգնիչն է , աղղ կ'առնուն Ս . Պապին որ յոռի
շրջանի մը մէջ կ'դառնի , և թէ իւրաքանչիւրն իր պետութեան
իրաւունքն անսխալականութեան սկզբունքին չպիտի զոհեն եր-

բէք (ինչպէս որ այս վերջինն ըրաւ կրօնական դաշնաւորութիւնն (concordat) աւրելով), համադումար ժողովին մեծամասնութիւնը, ճիշդվիթական խաւարին և քրիստոսընդդէմ ողին անսաստ կ'մնայ, և ինչ որ նախկին պապական տիրապետութեան օրովը՝ քանի մ'եկեղեցական ժողովներ չկրցան լուծել, վարձկան և շլամիտ կղերականներ կ'վճեն և յուլիսի 13էն Ս. Պապին անսխալականութեան դաւանութիւնը 450 քուէով կ'վաւերեն, մինչ 62 վարդապետ սրայմանաւ կ'ընդունին զայն, և 88 վարդապետ ալ հակառակ կ'կանգնին ցլերջ:

Ինչպէս երբեմն Բուէ Ֆրանսաի օրէնսդրական ժողովին բեմէն նոյնպէս և Ս. Պապը Ս. Պօղոսի դմբէթէն ու կաթի՛ք թողուլ երբեք որ Հռոմ ԻՏԱԼԻԱՅ մայրաքաղաքը լինի գոչելու ատեն՝ վիդթօր Էմմանուէլ արդի սրատերազմէն օդուտ քաղելով իր զօրքերը Հռոմի սահմանները կ'քշէ և կայսերական պարգաճ ու Ս. Պապին անսխալականութիւնն իրապէս սխալ և սուտ կ'հանէ: Ֆրանսա կ'ստիպուի իր պահնորդ դռնդերը Հռոմէն հանել, Ս. Պապն Իտալիոյ կառավարութեան շուքին տակ թողուլ՝ և սեպտեմբերի դաշնադրութեան վստահիլ. սակայն նոյն իսկ Ֆրանսաի նախկին կայսերական կառավարութիւնը Մանթանաի կռուին մէջ՝ նոյն դաշնադիրը պատռած լինելուն՝ իտալական զօրքերը՝ քանի մը թնդանօթ արձակելէն ետեւ՝ Հռոմ կ'մտնեն, թէև՝ անսխալականութեան սկզբունքին համեմատ՝ Ս. Պապն՝ Անթօնէլլիի դրդմամբ՝ դեռ կ'պնդէ թէ Իտալացիք Հռոմ մտած չեն, և միւս կողմէն ճարը հասած՝ նոյն իսկ հերետիկոս տերութիւններու բողոք կ'ուղղէ և անոնց պաշտարանութիւնը կ'ինդրէ:

Այժմեան պատերազմին փոթորիկներուն ատեն՝ դրեթէ անտես կ'անցնի իրողութիւն մ'ալ որ Ս. ՊԱՆԻՒՅ դահն Իտալիոյ թաղաւորին Ամէտէ որդւոյն բաժին կ'հանէ: Սպանիական դահը՝ Իզապէլ թագուհւոյն թաւաղլոր դալէն հետէ՝ թափուր կ'մնար — ոչ Մօնթանսիէի դուքսը՝ ոչ թագապուրկ թագուհւոյն որդին՝ Տօն Ալֆօնսը, ոչ Տօն Գարլօսը՝ կ'ընդունէր իբր դահընկալ — այլ անպատճառ օտար իշխան մը կ'փնտռէր ներքին կուսակցութիւններուն պահանջմանց վերջ տալու համար, փոխանակ դահ ու թաղ խորտակելով՝ հասարակապետութիւն հրատարակելու, որուն հասուն կերէնէր ժողովուրդը, քանի որ երկարատեւ ան-

իշխանութեան ժամանակ կարծւածէն նուազ աղմուկ ու շփոթ
հանեց : Խնամակալն Սէրբանօ , ալեւորն Էսքարթէրօ , որ թագ
ու բարձ մերժեց , յեղյեղուկն Բրիմ , ահա այս եռապետները կ'վա-
րէին կառավարութեան սահձը և արքունեաց դռները կ'զարնէին
դատարկ թագաւոր մը մուրալու : Հօհէնցոլէրնի իշխանին՝ պահ
մը հետամուտ կանգնելովը՝ Ֆրանսա ու Գերմանիա կ'ընկին ,
և այս պատրուակը կ'դանեն ահեղ պատերազմ մղելու , մինչդեռ
Սպանիոյ վրայ իշխելու ախուր վիճակը Աօստի դքսին կ'իյնէր :
Սակայն երբ նորընտիր թագաւորը դէպ 'ի Սպանիա կ'գլմէր ,
Բրիմ՝ դաւաճաններէ առած վէրքէն հողին կ'փչէր՝ և թերևս
քաղաքական ծանր յանցանք մը կ'քաւէր : Այս սղալի դէպքը
դահակալութեան հանդիսին վրայ սև քօղ մը կ'ծածկէ և կուսակ-
ցութեանց ասպաղայ խլրառմներու չարագուշակ նշան մը կ'երևի :

Ո՞ր քաղաքադէտը կարող էր դուշակել որ արդի պատերազմ-
մին կայծը Սպանիաէն պիտի թռի դայ և երկու հզօր ու լուսաւոր
ազդեր՝ ՖԻԱՆՍԱՆ ու ԳԵՐՄԱՆԻԱՆ պիտի բորբոքէ . սակայն
այնքան անկայուն էր եւրոպական հաւասարակշռութեան դրու-
թիւնն , այնքան բռնադբօսիկ և քմածին հիմերու վրայ զետեղւեր ,
փլեր ու նորէն կանգնւեր էր , այնքան դիւրին է զօրաւոր տէ-
րութեան մը՝ ընդհանուր քաղաքականութեան անիւն ըստ հաճոյս
դարձնել և տկարին ներքին դործերուն միջամտիլ , որ այսպիսի
անակնկալ շանթեր պէտք չէ որ հիացնեն ժողովուրդները : Եթէ
Ֆրանսա , կ'իմանամ նախորդ կայսերականը , թողուր Սպանիոյ
որ ինքն իր բաղդը վճռէր , եթէ անդադար քարոտն մը չ'նե-
տէր հասարակապետութեան մը հաստատութեան , կամ Մօնրան-
սիէի դահակալութեան դէմ , ո՞ր դիտէ , թերևս Հօհէնցոլէրնի մը
մտածող չէր լիներ և աշխարհիս ահաւոր մէկ պատերազմին պա-
տրուակ մը չէր տրւեր . պատրուակ մ'էր իրաւի , ըստ որում՝
Սատովաի պատերազմէն և դերմանական միութեան դործէն վեր՝
Ֆրանսա խեթիւ կ'գլտէր Հռենոսէն անդին անցած դարձած բնա-
կան իրողութիւններն և իրեն մօտ յանկարծ ուժեղ դրացի մը
կանգնելուն կ'գծկամակէր : Բայց միթէ իրաւունք ունէր . Ֆրան-
սա՝ եւրոպական հաւասարակշռութեան իբր խարխիս համարող
1815ի դաշնադրութիւններու դէմ շարժելէն , Սափուան կամա-
ցուկ մը կտրղէլէն ետև՝ ինչ իրաւամբ կրնար դանդատիլ և Գեր

մանխախտ միութիւնն արտակերպորն և վտանգալի դանեւում Սատու-
վախ դէպքին իր ակամայ ակնառութեան իբր վարձք՝ Պիղմար-
դէն նոր պատառ մը, կամ սահմաններու ուղղութիւն մը պա-
հանջել: Իսկ Պիղմարդ, այս կորովամիտ, հնարագէտ, յանդուդն
գլուխը, նափովէօնեան պահանջումներուն վրայ մոխիրէ կ'ըմպէր,
և քաջ դիմաւորով որ թերեւ հովէ մ'օրին մէկը կրնար թաղուն
կրակն արծարծիլ՝ ամէն արկածից դէմ լռելեայն իր պատրաս-
տութիւնները կ'տեսնէր, մինչդեռ Ֆրանսա՝ իր նախկին փառաց
դափնիներով և կայսերական շուայտ ու ջլատիչ իշխանութենէ
արբշիւ՝ թոյլ ու անփոյթ կ'էկենար, և իր քսանամենի ստրկու-
թիւնն, ապիկարութիւնը և անձնական իշխանութեան լուծը ժո-
ղովրդային 7 միլիօն քուէով մը (plebiscite) կ'վաւերէր կուրօրէն:

Եկաւ հասաւ այն օրն երբ Հօհենցոլէրնի իշխանին հետամտու-
թիւնը հեռագիրը բերաւ Ֆրանսա. քաղաքագէտ ու դեսպան ի-
րար անցան և այս հետամտութեան մէջ Պիսմարկի մասն՝ ու
հեռուն՝ Շարլ Ե. ին պետութեան վերակազմութիւնը նշմարեցին:
Անմիջապէս նափովէօն կայսեր կառավարութիւնը կ'պահանջէ որ
Բրուսիոյ թագաւորն չթողու որ իր Լէոբօլտ Հօհենցոլէրն ազգա-
կանը Սպանիոյ դահին հետամուտ լինի, մինչդեռ արտաքին դոր-
ծոց պաշտօնեայն՝ Արամօն կրակոտ դուքսը՝ Ծերակուտին և Օ-
րէնսդիր ժողովին կ'յայտնէ թէ Ֆրանսա երբեք չպիտի հանդուր-
ժէ որ Հօհենցոլէրն մը (Բրուսիոյ հարստութեան անունը) Սպա-
նիոյ դահը բազմի: Այսպիսի թուցիկ և երբեմն ստայօդ յայ-
տարարութիւններ երկու դրացի ժողովրդոց կիքքը կ'զրգուեն. Բրու-
սիոյ թագաւորն ու Պիսմարկ այս խնդրոյն մէջ տղէտ կ'ձևանան՝
Ֆրանսաի դեսպան՝ միամիտ Պէնէտէթիին առջև՝ և առաջին դործ-
մը սեպելով՝ միջամտիլ չեն ուղեր: Անկլիա մէջ կ'մանէ դործն
անուշ տեղը կապելու, Հօհենցոլէրն իր հրաժարականը Սպա-
նիոյ դահլճին կ'ղրկէ, և ասպարէզէն կ'քաշուի: Արձիմը սարգլած
և զրգուութեան առիթը ջնջած կ'կարծւէր՝ երբ Արամօն դուքսը՝
նոր, այլանդակ պահանջում մը կ'ձևէ և կ'պնդէ՝ որ Բրուսիոյ
թագաւորն երաշխաւորէ թէ այնուհետև Հօհենցոլէրնի իշխանը
բնաւ Սպանիոյ դահուն հետամուտ չպիտի լինի. յետոյ մեծա-
սաստ ճառեր տղայօրէն կ'արձկեն, որ իրօք պատերազմի հրա-
տարակումներ էին: Պարասպ տեղը՝ Պ. Թիէր. Ժ. Ֆալլը, Ժ.

Սիմօն պաշտօնէից ընթացքն ու ժողովին խանդը կ'դարձուն , կ'այսպանեն , և կ'դռնան որ Քրանստ անիրաւ է և պատերազմի անկազմ և անպատրաստ : Բրուսիոյ թագաւորը բացէ 'ի բաց կ'մերժէ Արամօնի խնդիրը , այս ալ յուլիսի 15ին պատերազմ կ'հրատարակէ Բրուսիոյ , որ կ'յաջողի թուր Գերմանիա՝ յանուն դերմանական միութեան՝ սարսել սոյն պատերազմին դործակից լինելու : Իսկոյն դաշնակցութեան ամէն կողմերն դուռդադունդ կ'յառաջանան քանի մը բանակներ դէպ 'ի Քրանստի սահմանները , միւս կողմէն ալ Քրանստ՝ որ կ'սարժէր 'ի հարկին մէկ միլիօնէն աւելի զօրք հանելու , և շիտակ Պերլին քալելու , որուն լը Պէօֆ ըստարասկտը կրկին կրկին կ'հաստատէր թէ ռազմի համար ամէն ինչ պատրաստ է , այնպէս որ կոճակ մ'անդամ պէտք չպիտի զգացի քանի մը տարւան համար , յառաջ կ'ըջէ իր դումարտակները դէպ 'ի Հռենոս , և նաւատորմին ալ դէպ 'ի Պալմիրի ծով : Սակայն արի տես որ լը Պէօֆի պատրաստութիւնները լոկ թղթի վրայ են եղեր , վասն զի այն դադղիական լէզէոններն՝ որ Մեծն Նափօլէօնի օրովն աշխարհ գլորեցին՝ անմարդ , անպաշար , անդլուխ և կարծւածէն սակաւաթիւ վաշտեր են եղեր , այնպէս որ երբ Նափօլէօն՝ կայսրուհին խնամակալուհի կարգելէն ետե՝ Մէցի բանակակեղծներ կ'հասնէր՝ ամէն ինչ անպատրաստ կ'դնէր և ասդին անդին կ'դեղերէր : Իսկ Մեծն Նափօլէօնէ վեր՝ դարուս անուանի ռազմապետ՝ Մօլթէ՝ 'ի վաղուց պատրաստած յատակագիծն 'ի կատար հանելու՝ ոչ միայն հանճար , անբաւ ռազմավարք ու հրապէն ունէր , այլ և քաջավարժ , անվհեր և չարբաշ զօրագնդեր , և Քրէտէրիկ Շարլի , Պունի , Սանմէցի , Վերտերի պէս աջակիցներ : Ուստի կայծակի պէս կ'իջնեն դերմանացիք Քրանստի հողը , և հետզհետէ Վօրթի , Սրիֆէրնի , Արավլօլի և այլն յաղթութիւնները տանելով՝ Սէտանի աննման անձնատուութեամբ իրենց յաղթական քայլերը կ'աւակեն : Բոլոր Մաք-Մահոնի բանակը՝ կայսեր հետ դերի կ'լինան Գերմանացոց ձեռքը : Բարիդի մէջ Հասարակապետութիւն կ'հրատարակի (սեպտ. 4) , կայսրութեան հացկատակները՝ Օլիվիէ Էլլէ-ֆէն , Բուէ ծակէ ծակ Պիփալչին , և Ազդային պաշտպանութեան անունով առ ժամանակեաց կառավարութիւն մը կ'հաստատի Թրօշիւ զօրապետին նախագահութեամբ : Ահա այն ատեն

եթէ ամրապինդ և աղատական Գերմանիա Հասարակապետութիւնը բարեւեր և անոր ձեռք կարկառէր, եթէ Թէլէրի գաշնադրութիւնը շատ չփշէր և Բրուսիոյ թաղաւորին վառասիրութեան չափ մը դնէր և անոր խոստումը յուշ տնէր, այն ատեն վսեմագոյն յաղթութիւն մը տարած կ'լինէր՝ վերջ տալով պատերազմին և ասպադայ անհուն աղէտից, քանի որ իր կռիւն ուղղակի Պօնաբարդեան ցեղին դէմ էր, քանի որ Ֆրանսա՝ Ժ. Ֆաւրի բերնով խաղաղութիւն կ'առաջարկէր, առանց Կալ մը կամ բերդերէն Կալ մը տալու։ Սակայն թաղաւորները շուտով կ'մոռնան իրենց խոստումը, սակայն Պիամարդ՝ Մեծն Նափուէօնի Բրուսիոյ վրայ դրած հին սրայմաններուն վրայ իրենները կ'չափէ, Ալսաս ու Լօրէն կ'պահանջէ, իբր պահանջութեան երաշխաւորութիւններ, կ'պահանջէ Ֆրանսայի նաւատորմին մէկ մասը, պատերազմի տարապայման ծախս կ'պահանջէ որ խաղաղութիւնն ընդունի։ Բայց Ֆրանսա սրտամուծեամբ կ'մերժէ այս ծանր պահանջումները և իր 300 հազարէն աւելի զերի ընկած արիասիրտ զաւակները մոռնալով՝ զօրք կ'ժողովէ, Բարիզ, Օրլէան, Լիօն կ'ամրացնէ և Աամպէզակի հոգեշունչ և առնական ձայնին՝ նոր բանակներ՝ հմայութեամբ մը՝ կ'կազմեն, կ'մարդուին, կ'զինւն և կրակի կ'վազեն դիւցազնաբար։ Մէկ կողմէն գերմանացիք Բարիզ կ'պաշարեն (սեպտ. 19), միւս կողմէն դէպ հիւսիս, հարաւ կ'դիմեն. հոկ. 29ին՝ Մէյ՝ ինը շաբաթ դիմանալէն ետեւ՝ Պաղէնի հետ անձնատուր կ'լինի. հետզհետէ Օրլէան՝ որ դեռ ժան ա'Արդի մը կ'սպասէ, Տիժօն, Ամիէն կ'առնւն. Բալատին, Շանզի, Պուրսպքի, Ֆէտէրպ գաղղիացի զօրասէտները փորձ կ'փորձեն Բարիզի օղնութեան հասնիլ, և արիւթեան նախճիրներ կ'գործեն, մինչդեռ Թրօշիւ և Տիւքրօ յաճախ յարձակումներ ընելով՝ գերմանական պաշարող դուռները ճեղքելու կ'ճգնին, բայց ընդ ունայն կ'ճգնին։ Այս պարագաներու մէջ Բրուսիոյ Ալիլէմ թաղաւորը Գերմանիոյ կայսր կ'հռչակուի ի Աէրսայլ գաշնակից տէրութիւններէ, և լրագրի մ'ըսածին պէս՝ մինչ Ֆրանսա խնդազին կ'դիտէ որ պատերազմի երեսէն Նափուէօնեան կայսրութիւնը կ'կործանի, Գերմանիա իր դիւսին վրայ նոր մը կ'ընտրէ։

Սակայն տակաւին Բարիզ կ'տոկայ, մարտին վախճանը մօտալուտ չ'երևիր, և ամէն օր, ամէն ժամ մարդկային դիակներ, ա-

ւերակներ, փլատակներ, աղէտ ողբ ու կոծ կ'աւելնան: Գերմանացւոյ դիրքն աւելի կ'ծանրանայ, ամէն քարի և թփի տակէն զինուոր մը կ'դտնեն սպառազէն, և Եւրոպայի համակրութիւնը՝ Սէտանէն վեր՝ օր օրի կ'կորուսեն: Ֆրանսա կ'հեծէ, այլ կ'դիմանայ, հայրենասիրութեան մէջ դանձեր կ'դտնէ, չէզոք տէրութիւնները կ'թողուն որ այս ազգասպանութիւնը կատարուի, մինչև որ վաղ կամ անագան այս հրդեհը հանրական դառնայ և անորոշէրն ալ լափլփէ:

Արդէն նոր շփոթութիւններու ծայրը փրթաւ. Ռուսիա՝ բոլոր եւրոպական մեծ տէրութեանց *Ռեմարկ* մը (défi) կ'նետէ և 1856ի դաշնագրութեան Սև ծովու չէզոքութեան վերաբերող մասը վէճի տակ կ'ձգէ: Պիսմարզ Լուքսէնպուրկի չէզոքութիւնը կ'հերքէ իբր ուխտագրութ: Այս հիւսիսային որոտման վրայ դաշնակից դահլիճներու վրայ մուայլ մը կ'իջնէ, ամէնքը կ'յուզին, ետեէ ետե բողոքներ կ'տեղան, և ԹՈՒՐԳԻԱ՝ որ Բէրա կրակի ճարակ տեսնելով՝ (յունիս 5) այն ինչ սթափեր՝ ներքին բարեկարգութիւններու և շինութիւններու կ'սլաքապէր, Բուլղիի երկաթուղին յատակադները կ'քննէր և կ'վաւերէր, Խրտիվին՝ պայմանագրութեանց հաւատարմութեան կ'յորդորէր, *Էրապիտակալ* Բեռլինի *Կապիտուլացիոն* (capitulations) բառնալու կ'ջանար, Քարատաղի սահմանաց հին խնդիրը դրամական փոխարինութեամբ մը կ'լուծէր, Պուլղարներու կրօնական ինքնօրինութիւնը կ'ճանչէր, Թուրքիա՝ կ'ըսեմ, Աորչաքօֆ իշխանին (հոկ. 19) շրջաբերականին անվրդով կ'նայի և դործը Եւրոպիոյ ատենին կ'յանձնէ: Եւ իրօք Բրուսիոյ առաջարկութեամբ խնդրոյն քննութիւնը Լոնտօն դումարած դեսպանաժողովին կ'յանձնուի և յուսալի է որ ծանր հետեութիւն մը չունենար:

Ահա այսպէս կ'լրանայ 1870 տարին՝ ահաւոր սլատերազմին վերջը չտեսնելով, և 1871ը կ'սկսի նոր նոր քաղաքական բանակցութիւններու և աներեւակայելի փոփոխութիւններու դուռ մը բանալով:

Մ. Մ.